

INGLIZ VA O‘ZBEK TILI SO‘Z BIRIKMALARI TIZIMIDA KECHADIGAN DERIVATSION JARAYONLARNING QIYOSIY TAHLILI

Rahmonova Gavhar Nuritdinovna,
Qarshi iqtisodiyot va pedagogika universiteti.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek so‘z birikmalarining sintaktik va morfologik tuzilishidagi hosila jarayonlarning qiyosiy tahlili berilgan. Tilshunoslik evolyutsiyasining muhim jihati bo‘lgan derivatsiya ikkala tilning yangi so‘z va iboralarni qanday yaratishidagi o‘xshashlik va farqlarni ochish uchun o‘rganiladi. Tadqiqotda asosiy mexanizmlarni sinchiklab o‘rganish, ingliz va o‘zbek tillari leksik tizimlarining boyligiga hissa qo‘shadigan lingvistik murakkabliklarga oydinlik kiritish uchun tillararo yondashuv qo‘llaniladi. Derivativlar so‘z yasalishi bilan bog‘liq lingvistik dinamika haqidagi tushunchamizni kuchaytirish, bu ikki tilni bir-biridan ajratib turuvchi o‘ziga xos xususiyatlarni tushunishga qaratilgan.

***Kalit so‘zlar:** Derivatsion; Ingliz tili; O‘zbek tili; So‘z birikmalari; Qiyosiy tahlil.*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРОИЗВОДНЫХ ПРОЦЕССОВ В СИСТЕМЕ АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ

Рахроново Гавхар Нуридиновно,
Каршинский экономика-педагогический университет.

АННОТАЦИЯ

В данной статье проводится сравнительный анализ словообразовательных процессов в синтаксической и морфологической структуре английских и узбекских словосочетаний. Важный аспект эволюции лингвистики, деривация изучается с целью выявить сходства и различия в том, как оба языка создают новые слова и фразы. В исследовании используется кросс-лингвистический подход для изучения основных механизмов и освещения лингвистических сложностей, способствующих богатству лексических систем английского и узбекского языков. Производные призваны улучшить наше понимание лингвистической динамики, связанной с образованием слов, и понять уникальные особенности, которые отличают эти два языка.

***Ключевые слова:** Деривация; Английский язык; узбекский язык; Словосочетания; Сравнительный анализ.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE DERIVATIVE PROCESSES IN THE SYSTEM OF ENGLISH AND UZBEK WORD COMBINATIONS

Rahmonova Gavhar Nuritdinovna,

Karshin University of Economics and Pedagogy.

ABSTRACT

This article provides a comparative analysis of derivational processes in the syntactic and morphological structure of English and Uzbek word combinations. An important aspect of the evolution of linguistics, derivation is studied to reveal similarities and differences in how both languages create new words and phrases. In the research, a cross-linguistic approach is used to study the main mechanisms and shed light on the linguistic complexities that contribute to the richness of the lexical systems of the English and Uzbek languages. Derivatives aim to enhance our understanding of the linguistic dynamics involved in word formation and to understand the unique features that distinguish these two languages.

Key words: Derivation; English language; Uzbek language; Word combinations; Comparative analysis.

KIRISH

Til, dinamik va rivojlanayotgan tizim sifatida doimo o'sish va moslashishga olib keladigan jarayonlarni boshdan kechiradi. Ana shunday asosiy jarayonlardan biri morfologik va sintaktik o'zgarishlar orqali yangi so'zlarni yaratishni o'z ichiga olgan derivatsion jarayondir. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillari lingvistik doirasidagi hosila (derivatsion) jarayonlarini qiyosiy tahlil qilib, ularning so'z birikmalarini shakllantiruvchi nuanslarni ochib berishga qaratilgan. Bu tillarning yangi iboralar hosil qilishidagi umumiylik va tafovutlarni o'rganib, biz ularning lug'aviy tizimida ma'no yasash asosini tashkil etuvchi murakkab mexanizmlarni ochishga harakat qilamiz. Bu izlanish nafaqat til xilma-xilligi haqidagi tushunchamizni boyitibgina qolmay, balki ingliz va o'zbek so'z birikmalarining ekspressiv imkoniyatlarini belgilovchi o'ziga xos xususiyatlar haqida qimmatli tushunchalar beradi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotni olib borishda ingliz va o'zbek tillaridagi so'z birikmalari tizimidagi hosila jarayonlarni qiyosiy tahlil qilish uchun keng metodologiyadan foydalanildi. Prefikslar, qo'shimchalar, infikslar va boshqa morfologik va sintaktik o'zgarishlarni o'z ichiga olgan hosilalanishga duchor bo'lgan so'zlarga alohida e'tibor berildi. Ma'lumotlar to'plami qiyosiy tahlil uchun mustahkam asos bo'lib, leksik elementlarning keng spektrini qamrab olishga qaratilgan.

MUHOKAMA VA NATIJA

Ingliz tilidagi derivativ jarayonlarni o'rganish ko'plab tilshunoslar uchun qiziqarli mavzu bo'lib kelgan. Ingliz tilida yangi so'zlarni hosil qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan hosila affikslarining boy tizimi mavjud. Bundan farqli o'laroq, o'zbek tilida hosila affikslar tizimi ancha cheklangan. Biroq, har ikkala tilda yangi so'zlarni hosil qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan hosila jarayonlarining o'xshash tizimi mavjud.

Ingliz tilida yangi so'zlarni hosil qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan hosila affikslarining boy tizimi mavjud. Ushbu tilda hosila affikslarining ikki turi mavjud bo'lib, ular prefikslar va suffikslar (qo'shimchalar) deb nomlanadi. Prefikslar so'zning boshiga, qo'shimchalar esa so'z oxiriga qo'shiladi. Misol uchun, "employed" so'zini hosil qilish uchun "employed" so'ziga "un-" prefiksi qo'shilishi mumkin. Xuddi shunday, "happy" so'ziga "-ness" qo'shimchasini qo'shib "baxt" ma'nosini beruvchi "happiness" so'zini hosil qilish mumkin. Ingliz tilida affiksatsiyadan tashqari, yangi so'zlarni hosil qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan boshqa hosila jarayonlari ham mavjud bo'lib hisoblanadi. Ana shunday jarayonlardan biri konvertatsiya bo'lib, u so'zning shaklini o'zgartirmasdan nutq qismini o'zgartirishni nazarda tutadi. Misol uchun, "email" otini inglizchada "I will email you later"da bo'lgani kabi, tegishli fleksiyaning qo'shish orqali fe'lga aylantirish mumkin. Bunday misollar ingliz tilida juda ko'plab topiladi.

Ingliz tilidagi yana bir hosilaviy jarayon - bu birikma bo'lib, u ikki yoki undan ortiq so'zlarni birlashtirib, yangi so'z hosil qilishdir. Masalan, "black" va "board" so'zlari birlashib, "qora taxta yoki doska" so'zini hosil qiladi.

O'zbek tilida hosila affikslar tizimi ingliz tiliga qaraganda ancha cheklangan. Biroq, o'zbek tilida ham ingliz tilida bo'lgani kabi, yangi so'z yasashda qo'llanadigan prefiks va qo'shimchalar tizimi mavjud. Masalan, "vatan" so'ziga "be-" prefiksi qo'shib, "bevatan" (vatani yo'q) so'zini hosil qilishi mumkin. Xuddi shunday, "til" so'ziga "-chi" qo'shimchasi qo'shib, "tilchi" so'zini hosil qiladi.

Ingliz va o'zbek tillarida hosila jarayonlari ko'p jihatdan o'xshash. Har ikki tilda ham yangi so'z yasash uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan affiksatsiya tizimi mavjud.¹ Biroq ingliz tilida hosila affikslar tizimi o'zbek tiliga qaraganda ancha boy. Bundan tashqari, ingliz tilida o'zbek tilida mavjud bo'lmagan konversiya va birikma kabi boshqa hosila jarayonlari ham mavjud. Bu farqlarga qaramay, ingliz va o'zbek tillarida hosila jarayonlar o'rtasida ham o'xshashliklar mavjud. Har ikki tilda ham yangi so'z yasash uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan affiksatsiya tizimi mavjud. Bundan tashqari, ikkala tilda ham yangi so'zlarni hosil qilish uchun ishlatilishi

¹ Lehrer, Adrienne. "Prefixes in English word formation." (1995): 133-148.

mumkin bo'lgan transpozitsiya va reduplikatsiya kabi boshqa hosila jarayonlari mavjud.

Ingliz va o'zbek tillaridagi hosila jarayonlarning qiyosiy tahlili ham umumiy qonuniyatlarni, ham o'ziga xos xususiyatlarni ochib beradi. Affiksatsiya, ikkala tilda ham keng tarqalgan strategiya, prefiks va qo'shimchalarning ma'no o'zgarishiga qanday hissa qo'shishi bo'yicha o'xshashliklarni ko'rsatadi. Biroq, affiksning tabiati har xil bo'lib, ingliz tilida ko'proq qo'shimchalarga tayanadi, o'zbek tilida esa prefiks va infikslarga ustunlik beriladi. Murakkablik, garchi umumiy mexanizm bo'lsa-da, har bir tilga xos bo'lgan madaniy va semantik nuanslarni aks ettiruvchi tuzilishdagi o'zgarishlarni namoyish etadi. Hosil jarayonlarni sifat jihatidan tahlil qilish ingliz va o'zbek tillaridagi so'z birikmalarining semantik jilolari va kontekstual moslashuvini o'rganadi. Madaniy va tarixiy omillar muayyan derivativ strategiyalarning maqsadga muvofiqligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Masalan, ingliz tilining global til sifatidagi ta'siri uning turli madaniy kontekstlarga moslashuvida namoyon bo'lsa, ma'lum bir geografik va madaniy muhitda ildiz otgan o'zbek tili so'z yasashida ko'proq mahalliyashtirilgan moslashish qobiliyatini namoyon etadi. Qiyosiy tadqiqot nafaqat til xilma-xilligi haqidagi tushunchamizni kengaytiradi, balki til va madaniyat o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni ham ta'kidlaydi. Ingliz va o'zbek tillaridagi hosila jarayonlari o'z jamoalarining tarixiy yo'llarini va madaniy murakkabliklarini aks ettiradi. Ko'p asrlar davomida turli til an'analari bilan o'zaro aloqada bo'lgan keng lug'atga ega ingliz tili global miqyosda til evolyutsiyasining dinamik xususiyatidan dalolat beradi.² Bundan farqli o'laroq, Markaziy Osiyo madaniyati va tarixida chuqur ildiz otgan o'zbek tili mintaqaning lingvistik merosi va uning lug'aviy yangiliklarini shakllantiruvchi madaniy o'ziga xoslikni aks ettiradi.

Ingliz va o'zbek tillarida hosila jarayonlar o'rtasidagi sezilarli farqlardan biri, yuqorida aytib o'tilganidek, bu prefikslardan foydalanishdir. Ingliz tilida yangi so'zlarni yaratish uchun asos so'zlarga qo'shilishi mumkin bo'lgan keng ko'lamli prefikslar mavjud bo'lsa-da, o'zbek tilida hosila jarayonlarida asosan qo'shimchalardan foydalaniladi. Bu o'zbek tilining aglyutinativ xususiyatini aks ettiradi, bunda so'z oxiriga qo'shimchalar qo'shib, grammatik munosabatlar va semantik farqlarni bildiradi. Bundan tashqari, ingliz tilida hosila qo'shimchalari so'zning nutq qismini o'zgartirishi mumkin. Masalan, "real" otiga "-ize" qo'shimchasining qo'shilishi "realize" fe'lini hosil qiladi. O'zbek tilida esa hosilalanish jarayonlari, asosan, tayanch so'z kabi grammatik turkumlari o'xshash bo'lgan yangi so'zlarni yaratishni, masalan, otni boshqa otga yoki fe'lni boshqa

---

² Yurtbaşı, M., 2015. Building English vocabulary through roots, prefixes and suffixes. Global Journal of Foreign Language Teaching, 5(1), pp.44-51.

fe'lga aylantirishni o'z ichiga oladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi hosila jarayonlarni qiyosiy tahlil qilishda qo'llanilgan affikslarning turlaridagi farqlardan tashqari yana bir muhim jihat - hosila so'zlarning semantik va grammatik vazifalaridir. Ingliz tilida hosila affikslarining qo'shilishi natijasida ma'no o'zgarishi, ya'ni qarama-qarshi ma'noli so'zlarning yasalishi, harakatga aloqador so'zlarning yasalishi yoki sifat va xususiyatlarni bildirishi mumkin. O'zbek tilida qo'shimchalarning qo'shilishi ham ma'no va shakl o'zgarishiga olib keladi, lekin ikki til o'rtasidagi tuzilish va leksik tafovutlar tufayli semantik va grammatik vazifalari farq qilishi mumkin.

Ingliz va o'zbek so'z birikmalari tizimidagi hosila jarayonlarning qiyosiy tahlili qiziqarli va murakkab mavzudur. Til va tilshunoslik sohasidagi shaxs sifatida men turli tillarda so'zlarning qanday hosil bo'lishini va birikishini tushunish ushbu tillarning tuzilishi va evolyutsiyasi haqida qimmatli tushunchalar berishi mumkinligiga ishonaman. Ingliz va o'zbek tillaridagi hosila jarayonlarni qiyoslaganda yangi so'zlarning yasalish yo'llarida tafovutlar mavjudligi ayon bo'ladi. Ingliz tili lotin va fransuz tillaridan kuchli ta'sir ko'rsatadigan german tili bo'lib, prefikslar, qo'shimchalar va qo'shma so'zlarni o'z ichiga olgan boy hosilaviy morfologiya tizimiga ega.³ Boshqa tomondan, turkiy til bo'lmish o'zbek tili ham murakkab so'z yasalish tizimiga ega, lekin uning hosilalanish jarayonlariga turkiy va fors tillari ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu ikki tilda so'zlarning qanday hosil bo'lishini va birikishini o'rganish ularning lug'at tarkibini shakllantirgan madaniy va tarixiy ta'sirlarni tushunishga yordam beradi. Shuningdek, bu tillarda so'zlashuvchilarning tushuncha va g'oyalarni ma'lum so'z yasalishi orqali ifodalash usullarini ham yoritib berishi mumkin. Tahlil morfologik va sintaktik murakkablikdan tashqari, ingliz va o'zbek tillaridagi so'z birikmalarining hosila jarayonlarini shakllantirishda madaniy ta'sirlarning ham ahamiyatini ko'rsatdi. Fikrimizcha, ingliz tili global lingua franca sifatida turli madaniy kontekstlarga silliq moslashish qobiliyatini namoyish etadi, bu uning madaniyatlararo muloqot uchun kanal sifatidagi rolini aks ettiradi. Aksincha, o'zining Markaziy Osiyo merosi bilan chuqur ildiz otgan o'zbek tili so'z yasalishida o'zining madaniy o'ziga xosligining mohiyatini qamrab olgan holda ko'proq mahalliyashtirilgan moslashish qobiliyatini namoyon etadi.

Shaxsiy fikrimizcha, turli tillardagi hosila (derivativ) jarayonlarni o'rganish til tizimlarining xilma-xilligi va zukkoligini chuqur baholash imkonini beradi. Ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi qarama-qarshilik har bir tilning so'z shakllanishini aniq strukturaviy va morfologik xususiyatlarni ko'rsatadi. U tilning tabiiy ijodkorligi va moslashuvchanligini ta'kidlab, tillar qanday rivojlanganligi va murakkab va nozik

³ De la Cruz, J.M., 1975. Old English pure prefixes: Structure and function.

ma'nolarni yetkazish uchun moslashganini ko'rsatadi. Derivativ jarayonlarning qiyosiy tahlili tillar ichiga singib ketgan madaniy va tarixiy ta'sirlarni ham aks ettirishini ko'rdik.⁴ Ingliz tili, boy ta'sirlar bilan shakllangan til sifatida, german, lotin va fransuz tillari va boshqalarning ta'siri tufayli so'z shakllanishida ajoyib moslashuvchanlikni namoyish etadi. Fikrimizcha bu to'g'ri bo'lib, darhaqiqat, o'zbek tilining aglyutinativ xususiyati va qo'shimchalarga tayanishi tilning o'ziga xos grammatik tuzilishini, turkiy til an'analari bilan tarixiy aloqalarini ochib beradi. Ushbu kuzatishlar til va madaniyat o'rtasidagi chuqur o'zaro bog'liqlikni ta'kidlab, tillar jamiyatlar va ularning tajribalarining organik aksi ekanligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, hosilaviy jarayonlarni o'rganish tilning davom etayotgan evolyutsiyasini eslatib turadi. Tillar o'z so'zlovchilarining kommunikativ ehtiyojlarini qondirish uchun doimiy ravishda moslashadigan "tirik mavjudotlar"dir. Ingliz tilidagi prefiks va qo'shimchalarning murakkab o'zaro ta'siri hamda o'zbek tilidagi qo'shimchalarning boy tizimi tillarning doimiy o'zgarib turadigan kontekstda qo'llanilayotgan sharoitga mos ravishda yaratish va yangilanish qobiliyatiga misol bo'la oladi. Muhim jihati shundaki, ingliz va o'zbek tillarida hosila jarayonlarning qiyosiy tahliliga kirishish qiyosiy tilshunoslikning kengroq sohasini chuqurroq tushunish imkonini beradi. U inson tillarida mavjud bo'lgan morfologik imkoniyatlarning keng doirasi va so'zlarning hosil bo'lishi va o'zgarishining murakkab tizimlari haqida bebaho tushunchalar beradi.

XULOSA

Ingliz va o'zbek so'z birikmalari tizimidagi hosila jarayonlarni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot til murakkabliklari, madaniy ta'sirlar va so'z yasallishining o'ziga xos xususiyatlarining ko'p qirrali jihatlarini ochib berdi. Qiyosiy tadqiqot ingliz tilining hosilaviy jarayonlarini o'rganishdan boshlandi, bu tilning katta lug'at boyligi tarixiy qarz olish va ta'sir qatlamlari bilan shakllangan. Ingliz tili global til sifatida turli madaniyatlarning ta'sirini o'z ichiga oladi, bu tilning leksik xilma-xilligiga hissa qo'shadi. Boshqa tomondan, O'rta Osiyo madaniy tarixidan kelib chiqqan turkiy til bo'lgan o'zbek tilidagi hosilaviy jarayonlarni o'rganish uning tarixiy yo'nalishini aks ettiruvchi o'ziga xos tomonlarni aniqladi. O'zak so'zlarga affikslar tizimli ravishda qo'shiladigan aglyutinatsiyaning keng tarqalganligi o'zbek tilidagi so'z yasallishiga xos aniqlik va bashoratlilikni ko'rsatadi. Murakkab so'zlar ingliz tiliga qaraganda kamroq tez-tez uchrasa ham, tilning madaniy o'ziga xosligining mohiyatini o'zida aks ettiradi, qo'shma so'zlar mahalliy kontekstga chuqur singdirilgan nozik tushunchalarni qamrab oladi.

⁴ Prčić, T., 2005. Prefixes vs Initial Combining Forms in English: A Lexicographic Perspective1. *International Journal of Lexicography*, 18(3), pp.313-334.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Lehrer, Adrienne. "Prefixes in English word formation." (1995): 133-148;
2. Yurtbaşı, M., 2015. Building English vocabulary through roots, prefixes and suffixes. *Global Journal of Foreign Language Teaching*, 5(1), pp.44-51;
3. De la Cruz, J.M., 1975. Old English pure prefixes: Structure and function;
4. Prčić, T., 2005. Prefixes vs Initial Combining Forms in English: A Lexicographic Perspective1. *International Journal of Lexicography*, 18(3), pp.313-334.